

UDK 37.013:27-472
1Maritain, J.
Primljeno: 30. 3. 2020.
Prihvaćeno: 1. 3. 2021.
Izvorni znanstveni rad

CJELOVIT ODGOJ: TEOLOŠKO-PEDAGOŠKI NAGLASC U SVJETLU CRKVENOG NAUKA

Odilon-Gbènoukpo SINGBO

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 242, 10 000 Zagreb
odilon.singbo@unicath.hr

Snježana MALIŠA

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 242, 10 000 Zagreb
snjezana.malisa@unicath.hr

Sažetak

Autori u radu istražuju izvore sintagme »cjelovit odgoj« te njegovu recepciju u katoličkom nauku o odgoju. Polazeći od kršćanske antropologije, obrazlažu razne implikacije takvog pristupa odgojnom procesu te moguće putove za njegovo ostvarenje u suvremenom kontekstu. Rad je podijeljen u tri dijela. U prvoj točki pod naslovom »Na izvorištu pojma: povijesno-analitički prikaz« obrađuje se i analizira povijesni izvor pojma cjelovitog odgoja te razumijevanje toga pojma u crkvenim dokumentima te kod domaćih i stranih autora, a posebno u tzv. cjelovitom humanizmu Jacquesa Maritaina. Druga točka pod naslovom »Izabrani teološko-pedagoški naglasci o cjelovitom odgoju« ističe kršćansku antropologiju kao temelj i izvor ispravnog oblikovanja sadržaja cjelovitog odgoja, uzimajući u obzir suvremene vrijednosne okolnosti koje zahtijevaju nove relacijske dinamike u samom odgojnom procesu. Treća točka rada pod naslovom »Pedagogija srca kao put cjelovitog odgoja« bavi se povezanošću kognitivne i afektivne dimenzije osobe te potrebom za shvaćanjem njezine jedinstvenosti i jednosti, ističući glavne crte Isusove pedagogije i pedagogije Crkve. Takva pedagogija u svojoj je biti personalistička. Kroz rad jasno se ističe utjecaj Jacquesa Maritaina na eksplicitno oblikovanje crkvenog pristupa odgoju. Težište je stavljeno na posadašnje antropološko-teološko-pedagoško pristupa cjelovitom odgoju, na kršćanski odgoj kao model cjelovitog odgoja i na njegove moguće primjene. U zaključnom dijelu rada ukazuje se na potrebu povratka na izvore katoličkoga cjelovitog pristupa odgoju. Taj

pristup iziskuje entuzijastičku otvorenost srca odgajatelja i odgajanika kroz vjeru u vrhovnog učitelja Isusa Krista.

Ključne riječi: cjelovit odgoj, odgojni entuzijizam, papa Pio XI., Jacques Maritain, *Gravissimum educationis*, *Divini illius magistri*, kršćanska antropologija, crkveni odgojni nauk, pedagogija srca.

Uvod

Nema dvojbe da se u kršćanskom odgoju, osobito u crkvenim ustanovama (školama, fakultetima, sveučilištima, sjemeništima itd.) primjenjuju načela cjelovitog odgoja kako za formaciju povjerenih učenika/studenata tako i za cjeloživotno učenje samih odgajatelja. Smatramo vrlo važnim poznavati analitičko-povijesni i teološko-pedagoški prikaz crkvenog nauka o ovoj temi kako bismo mogli razumjeti i provoditi kršćanska načela u oblikovanju identiteta učenika i učitelja, studenata i profesora, tj. cjelovitih i zrelih kršćana. Nepoznavanje povijesnog konteksta kao i pojave određene tematike može voditi do površne primjene njezina sadržaja. Dodajemo li činjenicu da se odgojno-obrazovane ustanove nalaze u vremenu nesigurnih, nestalnih, poljuljanih i sumnjivih antropologija, ovaj rad može dati doprinos za posadašnjenje antropoloških, teoloških i pedagoških vrijednosti kršćanskog odgoja i obrazovanja.

Temeljna premisa ovog rada odnosi se ne samo na glavne naglaske pojma cjelovitog odgoja u nauku Katoličke crkve nego uzima u obzir paradigmatičke promjene koje se događaju u odgojno-obrazovnim procesima, kao i posljedično u odgojnim metodama zbog utjecaja suvremenih tehnologija koje pozivaju na budno praćenje procesa odgoja. Bez takvog kritičkog, ali i napornog praćenja zasigurno bi logika površnosti, duh učinkovitosti i utilitarizma, diktatura relativizma, »nesigurni, konfliktni i relativistički pluralizam uvjerenja«¹ i drugi moralno problematični i upitni sadržaji pomračili temeljne i nepromjenjive vrijednosti sažete u crkvenom nauku i promijenili poimanje čovjeka. Vrlo lako čovjek/učenik preuzima fluidni identitet, tj. postaje osoba kojoj se može »servirati« što god i kako god jer se u mnoštvu pseudovrijednosti, koje često negiraju ili gaze temeljno ljudsko dostojanstvo, gubi jasan okvir zrelosti i cjelovitog rasta i razvoja.

Stoga se u ovom radu obrađuju izvori samog pojma cjelovitog odgoja, vrijednosti koje unosi u odgojno-obrazovni sustav, osobito njegova važnost

¹ Papa FRANJO – KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Veritatis gaudium – Radost istine. Odgajati za solidarni humanizam. Apostolska konstitucija o crkvenim sveučilištima i fakultetima. Za izgradnju »civilizacije ljubavi«* (29. I. 2018.), Zagreb, 2018., br. 4c.

u kontekstu katoličkog odgoja. Sam pojam po sebi svjedoči o određenoj pedagoškoj viziji koja ide za cjelovitošću osobe i ostvarenjem njezina temeljnog poziva kroz različite životne aspekte.

Cilj rada nije prikaz sveobuhvatne analize ni prijedlog pedagoško-didaktičkih metoda za odgoj u školama, na fakultetima i na sveučilištima, niti promišljanje o svim područjima primjene cjelovitog odgoja, već – kao što je već naznačeno – obrazloženje povijesno-analitičkog pregleda nastanka pojma te teološko-pedagoških implikacija u shvaćanju odgoja u suvremenom društvu.

1. Na izvorištu pojma: povijesno-analitički prikaz

Promjene koje se odvijaju u prijelazu iz moderne u postmodernu jasno utječu na shvaćanje temeljnih pojmova vezanih uz odgoj novih naraštaja.² Zapravo je cilj raznim metodičko-pedagoškim postupcima ponuditi mladom čovjeku razne perspektive za cjelovit rast i razvoj. Kompleksnost društveno-kulturnih promjena dodatno je poljuljala tradicionalne modele odgoja, počevši od uloge roditelja sve do drugih odgajatelja, pa i cijelog društva kojima je sve izazovnije spajati život i njegove bitne sastavnice, djela i trenutke potrebnih unutarnjih kontemplacija i asimilacija, razne teorije i prakse itd. Znanstveno-odgojne discipline pozvane su više nego ikada prije na restrukturiranje svojih temelja, svojih metoda i svoje epistemologije kako bi bile uključujuće tj. prepoznavale svoje granice koje ih otvaraju drugim komplementarnim područjima. Posljedično tomu, odgojne znanosti nisu izuzete od tih izazova i promjene paradigme. Štoviše, one postaju susretište raznih akademskih disciplina koje nose kako akademsku tako i profesionalnu dimenziju formacije. Postaje sve teže i teže prepoznati granice između sadržaja i pedagogije, kompetencije i znanja, inicijalne formacije i trajnog, odnosno cjeloživotnog učenja. Stoga je potrebno aktualizirati temeljno povezujuće načelo koje može ublažiti i donekle pomiriti moguće napetosti. Upravo se u katoličkom nauku o cjelovitom odgoju nalazi posebnost i temelj toga povezujućeg načela, koje je nosilo razne sintagme, ali je

² Spomenimo samo razorni utjecaj totalitarnih sustava u povijesti, vladavinu antropocentrizma, biocentrizma, instrumentalnog razuma, relativizma, imanentnog moralizma, etiku bez transcendencije, sekularizam, rodnu ideologiju, digitalizaciju života, pojavu novog humanizma zvanog *transhumanizam*, kojim se želi potpuno preobraziti čovjeka pomoću suvremenih tehnologija, itd. Više o promjenama i izazovima nakon Drugog vatikanskog koncila i kako se suočiti s onima specifičnima za hrvatsku situaciju vidi u: Stjepan BALOBAN, Moralno-etički izazovi četrdeset godina nakon Koncila, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 3, 800-809.

nastojalo davati isto značenje i opisati gotovo istu stvarnost: umreženje raznih odgojno-obrazovnih grana radi cjelovitosti osobe.

1.1. Razni pogledi na pojam cjelovitosti

U XX. stoljeću katolički je odgojni nauk iznjedrio pojam *cjelovitog odgoja* kao princip povezanosti i kohezije u odgovornoj zadaći i procesu odgajanja. Međutim, korištenje tog pojma nije uvijek bilo jednoznačno, a nije ni danas. Od deklaracije Drugog vatikanskog koncila o kršćanskom odgoju *Gravissimum educationis* preko dokumenata Kongregacije za katolički odgoj sve do raznih autora, postoje razni oblici korištenja toga izraza ovisno o kontekstu korištenja i značenju koje mu se želi dati.

Tek djelomičan semantički pogled na pojam *odgoja* u hrvatskom jeziku pomaže utvrditi da se tom opisnom pridjevu često dodaju razne imenice. To najvećim dijelom ovisi o prijevodima crkvenih dokumenata na hrvatski jezik. Tako se govori o »cjelovitom«³, »integralnom«⁴, odnosno »cjelokupnom odgoju«⁵ ili pak o »cjelovitom razvoju« i rastu⁶ kao i o »cjelovitom promoviranju«⁷. Često se javljaju i »cjelovita vizija«⁸, »cjelovit poziv/zvanje«⁹, »cjelovito sazrijevanje«¹⁰ ili »cjelovita formacija«¹¹ i »cjelovit odgoj-

³ Usp. Papa FRANJO, *Amoris laetitia – Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica o ljubavi u obitelji* (19. III. 2016.), Zagreb, 2016., br. 84 (dalje: AL). Također usp. Cesare BISSOLI, *Odgojna misao Benedikta XVI.*, u: *Kateheza*, 32 (2010.) 4, 319–333.

⁴ Valentina MANDARIĆ, *Odgojna, kulturna i evangelizacijska dimenzija vjeronauka u školi*, u: *Kateheza*, 23 (2001.) 1, 10.13-14.

⁵ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28. X. 1965.), br. 8, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008., (dalje: GE); KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Odgojne smjernice o ljudskoj ljubavi. Obrisu spolnoga odgoja* (1. XI. 1983.), Zagreb, 1996., br. 15; *Vjerska dimenzija odgoja u katoličkoj školi. Nacrt za razmišljanje i provjerenje* (7. IV. 1988.), Zagreb, 1989., br. 84, 98, 99, 102; *Odgajati danas i sutra. Strasti koja se obnavlja. Instrumentum laboris* (2. IV. 2014.), Vatikan, 2014., Uvod br. III., III.1a, III.1.e; »Muško i žensko stvori ih«. *Za put dijaloga o pitanju roda u odgoju* (2. II. 2019.), Zagreb, 2019., br. 37.

⁶ Usp. KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Odgojne smjernice o ljudskoj ljubavi. Obrisu spolnoga odgoja*, br. 34; *Vjerska dimenzija odgoja u katoličkoj školi*, br. 108; *Odgajati za međukulturalni dijalog u katoličkoj školi* (28. X. 2013.), Zagreb, 2016., br. 12.

⁷ KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Vjerska dimenzija odgoja u katoličkoj školi*, br. 31.

⁸ KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Odgojne smjernice o ljudskoj ljubavi. Obrisu spolnoga odgoja*, br. 9.

⁹ *Isto*, br. 21.

¹⁰ *Isto*, br. 32.

¹¹ KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *La scuola cattolica* (19. III. 1977.), Roma, 1977., br. 8, 15-16, 26, 36, 45; *Odgojne smjernice o ljudskoj ljubavi. Obrisu spolnoga odgoja*, br. 89, 103; *Vjerska dimenzija odgoja u katoličkoj školi*, br. 70, 101; *Odgajati za međukulturalni dijalog u*

ni razvoj¹² ili još »cjelovita osobnost«¹³. Dok je sama *Caritas in veritate* pape Benedikta XVI. naslovljena kao enciklika o »cjelovitome ljudskom razvoju« u ljubavi i istini¹⁴, papa na drugim mjestima rabi pojam »cjelovito antropološko viđenje«¹⁵ kao prvotno poslanje katoličke škole u formiranju učenika. Najnoviji dokument Kongregacije za katolički odgoj pristupa odgoju kao pozivu i prilici za razvoj svih sposobnosti učenika,¹⁶ s jedne strane, a s druge strane, ističe tri dimenzije osobe koje jasno opisuju cjelovitost osobe, tj. »*cjelovitu antropologiju*, koja je kadra uskladiti sve dimenzije koje čine njegov tjelesni, psihički i duhovni identitet«¹⁷.

Raznolikost uporabe te sintagme ipak svjedoči o odgoju prožetom temeljnom kršćanskom antropologijom u »duhu evanđeoske slobode i ljubavi« (GE 8) kao glavnim činiteljem spomenute povezanosti i kohezije. Drugim riječima, sam pojam cjelovitog odgoja daje strukturalno-pedagoške poveznice svih razina osobe, a to je itekako ključ za razumijevanje kršćanske antropologije koja upravo promišlja o čovjeku ne samo prema kriterijima imanentnosti i vremenitosti nego traga za njegovim transcendentnim korijenima.

U svakom slučaju, semantička povijest cjelovitog odgoja dolazi iz još zanimljivijih povijesnih konteksta koje valja rasvijetliti kako bismo u daljnjem koraku mogli razumjeti razvoj i utjecaj na katolički odgojni nauk.

1.2. Od pape Pija XI. do deklaracije *Gravissimum educationis*

Godine 1929. papa Pio XI. objavio je encikliku *Divini illius magistri* o kršćanskom odgoju mladeži. Već se tada koristio pojmovima *totalitet*, *cjelina* ili *cijelost* kojima je opisivao narav katoličkog odgoja koji se tiče cijelog čovjeka. Na samom početku, papa ističe kako se umnažaju »izumitelji novih pedagoških teorija« kako bi se došlo do »novog odgoja besprijekorne učin-

Katoličkoj školi, br. 62, 80. Usp. Manuel DEL CAMPO GUILARTE, Doprinos katoličkog konfesionalnog opredjeljenja cjelovitim odgoju, u: *Kateheza*, 27 (2005.) 2, 114-127.

¹² Manuel DEL CAMPO GUILARTE, Doprinos katoličkog konfesionalnog opredjeljenja cjelovitim odgoju, 115.

¹³ Tonči MATULIĆ, Mladi i seksualnost. Teološko-moralni pristup, u: *Diacovensia*, 16 (2008.) 1-2, 87; Ružica RAZUM, Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj, u: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 4, 872.

¹⁴ BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini*. Enciklika o cjelovitim ljudskom razvoju u ljubavi i istini (29. VI. 2009.), Zagreb, 2010. (dalje: CV).

¹⁵ Citirano prema: Cesare BISSOLI, Odgojna misao Benedikta XVI., 328.

¹⁶ Usp. KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, »*Muško i žensko stvori ih*«. *Za put dijaloga o pitanju roda u odgoju*, br. 41.

¹⁷ *Isto*, br. 55 (emfaza je u tekstu).

kovitosti«. ¹⁸ Prema njemu bit odgoja sastoji se u formaciji čovjeka kojom mu se pomaže da nauči kakav treba biti i kako se treba ponašati u zemaljskom životu kako bi postigao život vječni za koji je stvoren. Prema tome, istinski odgoj je onaj koji usmjeruje prema tom cilju. Zato papa zaključuje da »ne može biti cijelog i savršenog odgoja izvan kršćanskog odgoja« (DIM 7). U ovom dokumentu opetovano se ističe kako se odgoj odnosi na »čovjeka u cijelosti« kao »pojedince i kao društvenog bića« (*ad totum respicit hominem, qua hominem singillatim quaque societatis humanae participem*) (DIM 14). Nadalje, prema papi, »subjekt kršćanskog odgoja je čovjek u cjelini« i to duhom i tijelom povezan u jedinstvu naravi (*christiane educandum totum esse hominem, quantum est, nimirum in unam naturam per spiritum et corpus coalescentem omnibusque animi et corporis partibus instructum quae vel a natura proficiscuntur vel ipsam excedunt*) (DIM 58). U središtu je ljudska osoba sa svim svojim naravnim i nadnaravnim sposobnostima. Tu proces odgoja ima u vidu i čovjekovu ranjenost grijehom, ali i spasenjsko djelo ostvareno po osobi Isusa Krista, što uzdiže čovjeka i vraća mu dostojanstvo djeteta Božjega.

Na tragu tih vizija pape Pija XI. Drugi vatikanski koncil u svojoj deklaraciji o kršćanskom odgoju unaprijedit će pojam zamijenivši riječ *totalitet* u *integralnost*, tj. cijelost u cjelovitost, osobito govoreći o ulozi roditelja koji su pozvani stvoriti »takvo obiteljsko ozračje [...] koje će pogodovati cjelovitom osobnom i društvenom odgoju djece« (GE 3a). Time nije promijenjen nauk pape Pija XI. Naime, i dalje su uključene osobna i društvena dimenzija osobe koju treba sada promatrati u njezinoj globalnosti i kompleksnosti. Implicitna promjena koju primjećujemo u tom pojmovnom prijelazu nalazi se u činjenici da ne treba samo promišljati o totalitetu subjekta nego ga treba odgajati u cjelokupnosti njegove punine, što uključuje organsku dimenziju i integritet subjekta. Odakle takav pojmovni prijelaz? S obzirom na intelektualno-prijateljski odnos između nekih tadašnjih vodećih mislilaca, u pozadini se može iščitati utjecaj filozofa Jacquesa Maritaina (1882. – 1973.) na zbivanja oko Drugog vatikanskog koncila, osobito na odgojnu misao Koncila. ¹⁹ Općepoznata je činjenica da se papa Pa-

¹⁸ Papa PIO XI, *Divini illius magistri – Lettera enciclica sulla educazione cristiana della gioventù* (31.12.1929.), u: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (23. III. 2020.), br. 5 (dalje: DIM).

¹⁹ Jacques Maritain je svojim obiteljsko-intelektualnim životom zanimljiv i zaslužuje mnogo više pažnje, osobito na području teorije odgoja. Rođen je u antiklerikalnoj obitelji, a obraćen je na katoličku vjeru 1906. godine. Svojim intelektualnim traganjima otkrio je dubinu spisa svetog Tome Akvinskog i uključio se u *francusku Akciju*, koju će papa Pio XI. osuditi kao društveno kršćanstvo bez mistične dimenzije. Zbog tog je napustio *Akciju*, ali ostaje velik promicatelj demokracije i ljudskih prava.

vao VI. redovito konzultirao s njime tijekom koncilskih zasjedanja.²⁰ Cjelovit odgoj je, dakle, jasna i proširena antropološka recepcija Maritainova *cjelovitog humanizma*.²¹ Zahvaljujući njemu Koncil je proširio i obogatio nauk pape Pija XI., pokazujući odgoj u svim dimenzijama ljudskog života – imanentnoj i transcendentnoj. Pritom treba imati na umu Maritainovu ideju o čovjeku ne samo kao individui nego kao osobi.²² Možemo reći da je pojam *totalitet* pape Pija XI. ograničio definiciju subjekta na odgoj dok ga Maritainova cjelovitost otvara prema proširenim perspektivama (*in universa educatione*) koje nadilaze i sam odgojni proces.

1.3. Utjecaj cjelovitog humanizma Jacquesa Maritaina na odgojnu misao Koncila

Pojam cjelovitog odgoja pojavio se tijekom konferencija koje je Maritain održao u Yaleu 1943. godine, a objavljene su u knjizi naslovljenoj *Education at the Crossroads*.²³ Glavna misao bila je utemeljiti kršćansku filozofiju odgoja na evanđelju, svetom Augustinu i svetom Tomi Akvinskom. Na četvrtoj konferenciji pod naslovom *The Trials of Present-day Education* Maritain eksplicitno i prvi put rabi taj pojam kao viziju koju ima o kršćanskom odgoju kao cjelovitom odgoju za cjelovit humanizam. Prema njemu »ukoliko čovječanstvo uspije riješiti užasne prijetnje ropstva i dehumanizacije s kojima se suočava danas, ono će biti žedno novog humanizma i zabrinuto oko otkrivanja čovjekova integriteta, kao načina na koji će se riješiti unutarnjih podjela koje je toliko trpjelo prethodno doba. Za ostvarenje takvog cjelovitog humanizma bit će potrebno promicanje cjelovitog odgoja – onoga o kojem sam nastojao u ovoj knjizi podcrtavati glavna obilježja.«²⁴ Ta obilježja se između ostalog sastoje u formiranju konkretnog čovjeka koji pripada konkretnom društvu i povijesti. No, prije svega on mora

²⁰ Više o tome vidi u: Philippe CHENAUX, »*Humanisme intégral*« (1936) de Jacques Maritain, Paris, 2006., 92-98.

²¹ Usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, 1989. Sažeto i jezgrovito promišljanje o Maritainovu humanizmu vidi u: Andrija BONIFACIĆ, Integralni humanizam ili novo kršćansko društveno uređenje, u: *Crkva u svijetu*, 1 (1966.) 3, 46-57; Mirko ĐORĐEVIĆ, Integralni humanizam, u: *Obnovljeni život*, 45 (1990.) 4, 279-283.

²² Usp. François MOOG, *L'éducation intégrale, pivot anthropologique de l'éducation catholique*, u: *Transversalités*, 141 (2017.) 2, 39. Za Maritaina postoji jasna razlika između individue i osobe. Kao individua ulazimo u red svih stvari, životinja, predmeta itd., dok kao osoba upravo pokazujemo svoju jedinstvenost i uzvišenost nad ostalim stvorenjima, posjedujemo duh, dušu, svijest. Čovjek je jedino biće koje je ujedno individua i osoba. Nikako samo individua. Stoga ne smije biti konfuzije između značenja riječi *individualnost* i *osobnost*.

²³ Vidi: Jacques MARITAIN, *Education at the Crossroads*, New Haven, 1943.

²⁴ *Isto*, 88 (emfaza je naša).

biti konkretna osoba, mora postati čovjekom – što nije nimalo lako. Napominjemo da smo prošli vrijeme raznih totalitarizama (nacizma i staljinizma posebno!), koji više stvaraju dihotomiju u samoj ljudskoj osobi i u društvu, nego sklad. Stoga treba pronaći neki drugi put kako bi se oslobodilo prenaplašenih dualizama čije su glavne karakteristike humanizam bez utjelovljenja i otajstva stvorenog svijeta, voluntaristička autonomija bez milosti, ili pak poimanje milosti bez toga da se u obzir uzima sloboda drugoga. Treba imati i na umu ono što smatramo isključivim antropocentrizmom, koji je implicitno povezan s ateističko-marksističkim humanizmom.²⁵ Taj drugi put nalazi se u temeljima kršćanske antropologije. Možemo zaključiti da se Maritainov *cjeloviti humanizam* pojavljuje kao želja za nadilaženjem spomenutih dualizama. Takav humanizam je po sebi pluralistički, zdravo autonomni, utemeljen na slobodi pojedinaca, ravnopravnosti i u svojoj je biti bratski.²⁶

Riječ je o antropologiji odgoja s kompleksnom i globalnom perspektivom u kojoj čovjek nije samo naravno biće nego je biće kulture, društva i povijesti koje ima neizmjerne moralne i intelektualne potencijale koje treba postupno ostvarivati. U tome mu pomažu iskustva prethodnih generacija, ali i osobna disciplina kako bi bio slobodan i djelujući subjekt. Može se reći da mu treba »teret« tradicije protiv koje se ponekad mora boriti, ali ju ujedno tom borbom i obogaćuje.²⁷ Takva antropologija odgoja nosi u sebi ne samo totalitet nego i kompleksnost i cjelovitost onog što je konstitutivno u čovjeku i iznad/izvan njega. Tu definicija stavlja čovjeka u relacijsku dinamiku. On je obdaren razumom, dostojanstvom, slobodno je biće u relaciji s Bogom, kojem pokazuje uzvišeno pravednost po poslušnosti; grešno biće pozvano na božanski život, na slobodu i na milost, a nalazi svoje uzvišeno savršenstvo u ljubavi.²⁸

Maritainov personalizam gleda na osobu na sljedeći način: »Tvrđiti da je čovjek osoba, znači tvrditi da je u dubini njegova bića više cjelina nego dio, i više slobodan nego rob. To je otajstvo naše naravi koje religiozna misao ističe

²⁵ Prema papi Benediktu XVI., »humanizam koji isključuje Boga nehumani je humanizam. Samo nas humanizam koji je otvoren Apsolutnome može voditi promicanju i ostvarivanju oblika društvenog i civilnog života [...] izbjavljajući nas od napasti da padnemo kao uznici trenutačne mode«, CV 78.

²⁶ Usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, posebno peto poglavlje o povijesnom idealu novog kršćanstva.

²⁷ Upravo u tom duhu napetog odnosa s tradicijom u odgojnom procesu papa Franjo govori o pamćenju, tj. anamnezi koja »znači uputiti se na izvorište dok se traži smisao, proniknuti u nj te dalje nastaviti sigurnim korakom«, papa FRANJO (JORGE MARIO BERGOGLIO), *O odgoju*, Zagreb, 2015., 6.

²⁸ Usp. Jacques MARITAIN, *Education at the Crossroads*, 7.

kada smatra da je ljudska osoba stvorena na sliku Božju.«²⁹ Za govor o odgoju osobe treba, dakle, imati cjelovitu viziju kompleksnosti čovjeka, a svrha takvog odgoja nije samo duhovna nego i praktična te usmjerena prema ljubavi i istini. Stoga je dijete ujedno individua i osoba, individua i odnos. Zadaća je cjelovitog odgoja objediniti sve vitalne snage i spoznaje kako bi dijete postalo cjelovito biće. U tome je bit personalističke pedagogije, koja teži prepoznavanju i transcendentne dimenzije u svakome kao i duhovne svrhe osobe. Ovdje su važne tri komponente: jedinstvenost, usmjerenost na drugoga i otvorenost prema vrijednostima. Te pak komponente upućuju na pet temeljnih raspoloženja koja čine osobu otvorenom za odgoj: ljubav prema spoznaji istine, osjećaj za dobro i pravednost, želja za očitovanjem sebe, težnja za radom te smisao za suradnju.³⁰ Te se komponente i raspoloženja isprepliću. Prema Maritainu u tome se nalazi pozitivna posljedica kršćanske antropologije, koja ističe jedinstvo tijela i duše u zemaljskom životu kao i po uskrsnuću. »Duša je nedvojbeno supstancija prema Tomi Akvinskom, ali u njoj ljudska narav je nepotpuna [...] To znači da duša i tijelo čine jednu kompleksnu supstanciju. Nasuprot hinduizmu i platonizmu, kršćanstvo snažno podcrtava jedinstvo ljudskog bića, i svaki uporan povratak platonizma [...] može samo deformirati kršćansko poimanje čovjeka.«³¹ Iz te analogije ujedinjene cjeline čovjeka odgoj postaje proces koji je usmjeren prema antropološko-teološkom cilju bez kojeg subjekt upada u materijalističko-redukcionističku i tehničko-učinkovitu viziju. Time prestaje biti subjekt i postaje puki objekt. Maritain jasno očituje svoju zabrinutost oko podjele u subjektu ovim riječima: »Žalosno je vidjeti toliko mladih ljudi, koji su dezorijentirani posredstvom visoko razvijenog i specijaliziranog nauka, ali kaotičnog, *in omni re scibili* na polju posebnih znanosti, dok su bjedno neuki oko svega što se tiče Boga i najdubljih stvarnosti u čovjeku i u svijetu.«³² Ta opasnost unutarnje raspršenosti i površnosti posebno je goruća i u suvremenom tehnološkom društvu u kojem upravo vlada logika materijalizma, redukcionizma, dualizma itd.

Stoga, u duhu Maritainovih promišljanja, možemo reći da se za cjelovit odgoj treba »cjelovito baviti čovjekom, njegovim svijetom, njegovim današnjim problemima, onima materijalne i onima duhovne naravi«³³. Bez toga po-

²⁹ Isto, 8.

³⁰ Usp. Jacques MARITAIN, *Pour une philosophie de l'éducation*, Paris, 1959., 50.

³¹ Isto, 171-172.

³² Isto, 134.

³³ Ružica RAZUM, *Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj*, 864.

stoji velika opasnost da umnažamo razna pedagoška i didaktička sredstva, ali nećemo doprijeti do subjekta. Ta Maritainova personalističko-teološka pedagogija odgoja više je nego aktualna, kao što je bila utjecajna kako na pojedince tako i na način oblikovanja crkvenog nauka o odgoju. Premda su se društveni konteksti promijenili, sadržaji takvog pristupa odgoju ostaju primjenjivi i u današnjim prilikama.

2. Izabrani teološko-pedagoški naglasci o cjelovitom odgoju

Teološko i pedagoško promišljanje o cjelovitom odgoju neminovno nas stavlja u položaj napetosti između punine koja dolazi od Boga i granice povezane s ljudskom naravi. Ta bipolarna napetost upravo nameće jedno temeljno pitanje, koje je postavio papa Franjo, a glasi: »Na koju bi se antropologiju odgojno djelovanje i evangelizacijski navještaj morali oslanjati«³⁴, osobito u vremenu tehničke moći, sa svim drugim moralno upitnim privjescima poput nominalizma, diktature relativizma,³⁵ fundamentalizma, osjećaja nesigurnosti i osrednjosti, imanentnog moralizma, koji zamjenjuje transcendentno lažnim obećanjima?³⁶ Crkveni nauk prije svega ističe čovjekovu bogosličnost koja postaje put svetosti u odgoju. Taj put čini odgojnu zajednicu malom Crkvom, odnosno prostorom *hijerofanije*, tj. očitovanja svetoga, a ne samo ljudskog promišljanja.

2.1. Kršćanska antropologija – temelj cjelovitog odgoja

Može se reći da je pitanje odgoja jednako staro i složeno kao pitanje smisla samog čovjeka. Ideja koju imamo o njemu ovisi o ideji koju imamo o čovjeku kao takvom. Da bismo, dakle, govorili o cjelovitom odgoju, valja imati na umu crkveni nauk o samom čovjeku. Naime, biblijsko-teološki pristup shvaća čovjeka po njegovom temeljnom i nepovredivom dostojanstvu. To je pak dostojanstvo utemeljeno na čovjekovoj stvorenosti na sliku Božju i otkupljenosti na sliku Isusa Krista. Događaj utjelovljenja kao i vazmeni događaj daju cjelokupan okvir za promišljanje o svim dimenzijama čovjeka, a to znači da je čovjek

³⁴ Papa FRANJO (JORGE MARIO BERGOGLIO), *O odgoju*, 7.

³⁵ Prema papi Benediktu XVI. diktatura relativizma »ne priznaje ništa kao definitivno i koja daje kao konačnu mjeru jedino vlastiti ego i njegove želje«, iz homilije kardinala Josepha Ratzingera, dekana kardinalskog zbora u bazilici svetoga Petra u ponedjeljak 18. travnja 2005. Usp: Mass »Pro eligendo romano pontifice« Homily of his Eminence Card. Joseph Ratzinger, Dean of the College of Cardinals, u: http://www.vatican.va/gpII/documents/homily-pro-eligendo-pontifice_20050418_en.html (12. III. 2020.).

³⁶ Usp. Papa FRANJO (JORGE MARIO BERGOGLIO), *O odgoju*, 8-9.

– tijelom, duhom i dušom – ljubljeno biće pozvano na zajedništvo s Bogom. Predokus potpunog zajedništva ostvaruje se kroz sakramentalni život, koji obuhvaća ne samo neki dio čovjeka nego njega u cjelini. Stoga je za cjelovit odgoj vrlo važno imati viziju čovjeka kao ujedinjene cjeline. Drugi vatikanski koncil to jasno i sažeto obrazlaže u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*.³⁷ Naime, čovjekov identitet je transcendentan (*čovjek – slika Božja*) te ne može sebe shvatiti do kraja ako polazi samo od sebe. Njegovo ustrojstvo svjedoči o jedinstvu raznih komponenata duha, duše i tijela. Svojim radom on postaje sudionik u božanskom umu po razotkrivanju istina o stvorenju posredstvom empiričkih i tehničkih znanosti i po vlastitom usavršavanju u mudrosti. On je obdaren *dostojanstvom moralne savjesti* po kojoj otkriva zakon koji odjekuje u njegovu srcu i koji treba poštivati čineći dobro i izbjegavajući zlo. Zatim je prema Koncilu važna *izvorsnost slobode* kao izniman znak *božanske slike u čovjeku* i čije ispravno shvaćanje pomaže čovjeku izbjegavati zarobljenost strastima, a vodi ga odabiru dobra. Međutim, danas je velika opasnost u odgojnom procesu shvaćanje te slobode kao apsolutne ljudske datosti i apsolutnog »*izvora vrijednosti*«³⁸. Na koncu, *misterij smrti* svjedoči o čovjekovu stanju pred tom tjeskobnom stvarnošću njegova života. Sve te dimenzije koje opisuju čovjeka kao jedinstveno biće uvijek nose opasnost njegove disolucije. Stoga papa Ivan Pavao II. – kao što je već istaknuto – posebno ističe potrebu za shvaćanjem čovjeka u toj njegovoj cjelovitosti.

Nadalje, »čovjek je prema kršćanskoj antropologiji bitno povijesno biće, kojemu iz njegove konkretne povijesti ususret dolaze božanska objava i spasenje, a istodobno je i biće, koje je po tome što nazivamo Svetim Duhom milosti, uvijek već obdareno spasonosnom stvarnošću Boga samoga kao ponudom svojoj slobodi, ostvarivoj u svekolikoj povijesti. On je uvijek grešnik, koji se pred Bogom ne može opravdati, a ipak je obujmljen Božjom sebedarnom ljubavlju i tako zapravo oduvijek već stoji i s onu stranu linije smrti, koja razlikuje Boga i konačno stvorenje.«³⁹ Ako odgojni proces shvaća čovjeka u svjetlu tih koncilsko-teoloških vizija, onda je put za cjelovit odgoj čovjeka samorazumljiv imperativ. Za ostvarenje tog imperativa potrebni su višekulturni sastav, stav uključivosti i ono što papa Franjo naziva »naseljem odgoja«, a to znači shvaćanje odgoja kao »'pokreta ekipe', jer nije nikada djelo samo jedne osobe

³⁷ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes – Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. XII. 1965.), br. 12-18, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (dalje: GS).

³⁸ IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor – Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6. VIII. 1993.), Zagreb, 2008., br. 32.

³⁹ Karl RAHNER, *Teološki spisi*, Zagreb, 2008., 391-392.

ili ustanove« te postojanje »odgojnog saveza za nadvladavanje suprotnosti«⁴⁰ kako u samom čovjeku – o čemu govori Maritain – tako i u društvu. Bez toga nema formiranja zrelih osoba i posljedično nema zrelog društva. Kršćanska antropologija nije stvar razumijevanja čovjeka u nekoj isključivoj ujedini cjelini, već ga ta cjelina čini bićem odnosa – *muško i žensko stvori ih Bog* (Post 1,27) – i kao takvim, svaki njegov čin nije samo njegov, nego nosi posljedice i na sve druge, kao što na sebi osjeća posljedice čina drugih. Stoga je za cjelovit odgoj potrebno stvaranje uvjeta za zdrav proces socijalizacije i afektivnog sazrijevanja. To uključuje odgoj volje osobe i razvoj moralnih i dobrih navika za ispravno vrednovanje uloge solidarnosti kršćanskih zajednica kroz cjelovite kateheze kao prostore za stvaranje civilizacije ljubavi, autentičnog i cjelovitog razvoja ljudske i kršćanske obitelji. Supsidijarna i interakcijska suradnja raznih državnih i obrazovnih institucija, odnosno institucijska komunikacija i kultura dijaloga više je nego potrebna za pomoć roditeljima u njihovoj odgovornoj zadaći. Upravo zato je važno prepoznati vrijednost relacijske dinamike koja vodi cjelovitom odgoju, a itekako je uvjetovana odnosom odgajatelja i odgajanika. Reciprocitet odnosa ovisi o spremnosti odgajatelja da vodi, oblikuje i prati odgojni proces, ali i o otvorenosti odgajanika da prihvaća i slijedi odgojni intervent.

2.2. Tri temeljne relacijske dinamike za plodonosan cjeloviti odgoj

Donosimo određene relacijske dinamike koje treba imati na umu u procesu cjelovitog odgoja. Te relacijske dinamike stavljamo u tri – po našem sudu – vrlo važne riječi: *odgojiti – formirati – pratiti*.⁴¹

Prvo, *odgojiti*. Premda hrvatski jezik između ostalog kaže da odgojiti znači »osposobiti koga za neki posao, vještinu ili dužnost; obrazovati«⁴², valja ići putem latinske etimologije, koja nam daje dvije riječi: *educare* i *educere*. *Educa-*

⁴⁰ FRANCESCO, Discorso ai partecipanti all'assemblea plenaria della Congregazione per l'educazione cattolica (20. II. 2020.), u: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2020/february/documents/papa_francesco_20200220_congregaz-educac-cattolica.html (29. II. 2020.).

⁴¹ Usp. Amedeo CENCINI, *I sentimenti del Figlio. Il cammino formativo nella vita consacrata*, Bologna 1998., 7-12; *Liberare la speranza. Percorsi pedagogico-vocazionali*, Roma, 2006.; *Il cuore del mondo. Accompagnare un giovane al centro della vita*, Roma, 2006.; *Dio della mia vita. Discernere l'azione divina nella storia personale*, Roma, 2007.; CONSEIL PONTIFICAL POUR LA PROMOTION DE LA NOUVELLE EVANGELISATION, *Directoire pour la catéchèse*, Paris, 2020., br. 139-142, 179-181 (dalje: DC).

⁴² HRVATSKI JEZIČNI PORTAL, *Odgojiti*, u: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtjXhk%3D (12. III. 2020.).

re više odgovara hrvatskom spomenutom značenju dok *educere* znači »voditi prema«, »voditi vani«, »izvesti nekamo«. Ukratko, odgojiti znači voditi osobu prema punoj svijesti sebe samoga, odnosno svijesti sposobnosti koje ima kako bi se ona potpuno ostvarila kao osoba. Iz te perspektive odgojna djelatnost odgajatelja vodi subjekta do pune svijesti onog što mu se nudi i do punog ostvarenja te odgojne »ponude«.

Drugo, *formirati*, odnosno obrazovati ili poučiti, znači predložiti jasan model, jasan oblik ili način bivanja koji subjekt nema još, ali treba postupno dobivati, a to pridonosi oblikovanju njegova novog identiteta. U tom smislu obrazovanje je više dinamika nadilaženja sebe nego samo-ostvarenje. Ono nije samo upoznavanje sebe i svojih unutarnjih čežnji nego je i otkrivanje novog JA, koji je više autentičan jer je oblikovan po istini (o sebi), ljepoti (poziva), dobrote (empatije).

Treće, *pratiti*. Riječ je o dinamici zajedničkog hoda. To je hod uz nekoga kako bismo zajedno kročili istim putem ili barem dio puta. Ali putem dijeleći zajedno »putni kruh«, a to uključuje vjeru, iskustvo Boga i mudrost Duha. U tom smislu za odgajatelja proces odgoja i obrazovanja, prakse i pratnje ne sastoji se prije svega u prenošenju nekih smjernica, tj. teorija, u isključivom pokazivanju nekih vještina, nego glavni prioritet i postavka trebaju biti pitanje osobnog angažmana, unutarnje duhovne i moralne izgrađenosti, dosljedne profesionalnosti, osobnog svjedočenja ponuđenih vrijednosti. Ukratko, to je pitanje svojevrsnog ispovijedanja vjere i opipljivog življenja autentičnosti vlastitog poziva.

Jasno je da cjelovit odgoj iziskuje cjelovitu odgovornost. S obzirom da odgoj pripada redu rasta i razvoja sjemena koje je već tu, u subjektu (i to sjeme nije u njega stavio odgajatelj, već netko drugi, tj. Bog), sam je odgajatelj pozvan neprestano svoj život promatrati kao priliku za osobno usavršavanje – cjeloživotno učenje. Po odgoju izvlačimo, dakle, iz osobe ono što u sebi već nosi kao klicu koja čežne za ostvarenjem, a po obrazovanju i poučavanju probude se u njoj znakovi i prakse koje dolaze izvana.

Čovjek je jedino biće koje se može odgojiti. Životinje uzgajamo. Odgoj nije uzgoj koji pretpostavlja determinizam, predodređenost. Uzgojem, tj. dresiranjem formiramo za određenu reakciju pred određenim znakom. Odgoj za razliku od uzgoja (dresiranja) njeguje slobodu. Stoga cjelovit odgoj nikad nema garancije protiv zastranjenja, neuspjeha, upravo zbog istine naše temeljne ranjivosti. Sloboda nam omogućuje da upravljamo našim sposobnostima te da svjesno biramo hoćemo li ih uporabiti za dobro, a ponekad i za zlo. No, čovjek može na temelju vlastitih neuspjeha doći do važnih spoznaja.

Jednom riječju, kada čovjek padne, tek onda ima priliku da ustane i da se sabere. Njegov pad, njegov neuspjeh, postaje prilika za još ljepše razumijevanje sebe i svojeg životnog poziva. Odgoj za unutarnju slobodu ne vodi nas uvijek prema odgovornom izboru naših postupaka. On uzima u obzir mogući pad i spremnost na obraćenje. Stoga odgojno djelovanje uvijek pretpostavlja slobodu kako odgajatelja tako i odgajanika. U toj slobodi neuspjeh je prilika za rast i razvoj na putu osobne i kršćanske zrelosti, a etape puta su obraćenje i milost koje preoblikuju krajnji ishod procesa odgoja, kako kod odgajatelja tako i kod odgojitelja. Stoga pogreška, neraspoloženje, nezainteresiranost subjekta mogu biti prilike za milost, a to znači za rast i napredovanje. Dovoljno je prisjetiti se Isusove prispodobe o rasipnom sinu (usp. Lk 15,11-32). Očevo razumijevanje omogućuje sinu da u punoj istini vidi sebe i svoja djela. Stoga je važno u cjelovitom odgoju upoznati otajstvo čovjeka koje je jasno vidljivo u otajstvu Isusa Krista: »Otajstvo čovjeka stvarno postaje jasnim jedino u otajstvu utjelovljene Riječi« (GS 22). Tu je i potvrda kristološko-antropološkog temelja cjelovitog odgoja.

2.3. Reafirmirati i aktualizirati odgojne vrijednosti u novim okolnostima

Promjene odgojno-obrazovnih strujanja osjećamo na svim razinama društva pri čemu se najsnažnije osjeća u obiteljima. Stječe se dojam da današnji roditelji predstavljaju zadnju generaciju sinova koji su bili poslušni svome ocu, a prvu generaciju očeva koji slušaju svoje sinove.⁴³ Ako dodajemo činjenicu da se nalazimo u generaciji triju ekrana – televizora, mobilnih uređaja i računala svake vrste – onda je ta promjena još relevantnija i izazovnija za odgojni proces. Naime, otvara se cjelokupna problematika odgoja za vrijednosti jer nema cjelovitog odgoja bez odgoja za vrijednosti pojedinca, koji se uvijek odvija na tri razine: kognitivnoj (razvijati mentalne sposobnosti, umijeće kritičkog mišljenja, umijeće učenja), afektivnoj (usaditi norme, stavove i vrijednosti, jačati karakterne vrline, razvijati emocionalnu inteligenciju) i tjelesnoj (razvijati tjelesne sposobnosti).⁴⁴ Naime, pedagogija smatra kako za uspješno suočavanje s brojnim izazovima u suvremenom društvu nisu dovoljne samo kognitivne vještine, nego je potrebno i razvijanje nekognitivnih »vrijednosti, stavova i samopoimanja«⁴⁵. To je u skla-

⁴³ Usp. Amedeo CENCINI, *I sentimenti del Figlio. Il cammino formativo nella vita consacrata*, Bologna, 1998.

⁴⁴ Usp. Herbert GUDJONS, *Pedagogija – Temeljna znanja*, Zagreb, 1994.

⁴⁵ Aaro TOOMELA, Noncognitive correlates of education, u: *Learning and Individual Differences*, 18 (2008.) 1, 19-28.

du s crkvenim naukom,⁴⁶ koji prije svega ističe razumijevanje duhovne dimenzije odgoja kao intrinzične ljudskoj kulturi i pomaže u razumijevanju čovjeka u njegovoj punini, preobražavajući znanje u životnu mudrost.⁴⁷ Duhovna dimenzija zapravo je temeljno susretište gdje se »konfrontiraju« razne univerzalne napetosti i traganja za istinom. Stoga svjetlo vjere postaje pomoć koja rasvjetljuje dileme i vodi k Izvoru. Bez obzira na sve glasnije otpore svetome, potreba suvremenog čovjeka za svetim ostaje činjenična, premda se ta potreba očituje u raznim oblicima i kroz razne alternativne religioznosti. Naime, »vidljive osobine današnjeg čovjeka jesu tehnicistički mentalitet te njegova težnja za svjetovnim mesijanizmom. Oni stvaraju 'gnostičkog čovjeka', koji posjeduje znanje, ali mu nedostaje jedinstvo, dok s druge strane ne može bez ezoterije, u ovom slučaju sekularizirane.«⁴⁸

Nadalje, polazimo li od duhovnog okvira, odgoj za vrijednosti osobe i njezina života kao otajstva kao i ispravno shvaćanje naravnog i vječnog zakona, upisanog u srce svakog čovjeka po savjesti i po razumu, te zahtjev za ispravnim oblikovanjem savjesti i razumijevanjem ljudske slobode, postaju imperativ. Ovdje je važno imati na umu čovjekovu ranjivost koja se očituje kako u društvu tako i u obitelji, a to potiče na razumijevanje ljudske patnje, na njegovanje i razvijanje objektivnih obiteljskih vrijednosti koje nikako ne smiju biti žrtvovane pred gromoglasnim subjektivnim i relativizirajućim pseudo-vrijednostima. Itekako je važna razlika kada već osobe »znaju što je dobro« i njihove »želje da čine dobro«, koja uključuje motivaciju za ulaganje napora. Preciznije, kada se pomiče fokus s vrijednosti, koja je tek kognitivno znanje prema odluci čitave osobe, prema spremnosti ili »raspoloživosti« da se na određeni način djeluje. U procesima učenja vrlo je važno je aktivno sudjelovanje osoba jer u interakciji s drugima stvaraju pozitivno okruženje za učenje i življenje vrijednosti. Takvo je aktivno sudjelovanje važno neovisno o sadržaju, a osobe trebaju nositi svijest da njihovo poučavanje i djelovanje nije neutralno, nego kompleksna sinteza raznih elemenata kao što su: vrijednosti, uvjerenja, mišljenja, kulturne i socijalne uvjetovanosti, spol, društveni status, očekivanja u odnosu na učenike, njihovu inteligenciju i mogućnosti uspjeha, sklonost i

⁴⁶ Za širi pogled u razna područja koja pomažu u ostvarenju cjelovitog odgoja u suvremenom kontekstu raznih kriza bilo bi korisno konzultirati iscrpni opis pape Benedikta XVI. Usp. Donato PETTI, *Dialogo sull'educazione con Papa Benedetto XVI*, Roma, 2011., osobito treći i četvrti dio.

⁴⁷ O vjeronauku kao izvoru ostvarenja temeljnih odgojnih ciljeva i nositelj evangelizacijske zadaće Crkve vidi u: Valentina MANDARIĆ, *Odgojna, kulturna i evangelizacijska dimenzija vjeronauka u školi*, 11-16.

⁴⁸ Papa FRANJO (JORGE MARIO BERGOGLIO), *O odgoju*, 7.

spremnost na učenje itd. S tim u vezi valja imati na umu novi moment u procesu učenja kao što je razvoj suvremene tehnologije.⁴⁹ Takav razvoj iziskuje temeljitu digitalnu etiku, odnosno svojevrstnu info-etiku, koja promovira odgoj za opće dobro i odgovorno korištenje tih medija kako subjekt ne bi upao u »tehnoški autizam« (AL 278). Takva etika čini sredstva društvene komunikacije pomoćnim sredstvom u razvoju etike solidarnosti i društvene odgovornosti, poštivanja prava i promicanja kulture dijaloga i mira u spomenutoj interakciji, a i šire. U tom smislu, koristeći se njima, katoličke odgojne ustanove snagom Kristova evanđelja mogu samo prednjačiti.

Na kraju, jedno goruće područje koje više nego ikada prije traži djelovanje cjelovitog odgoja, a to je pitanje ekologije, na kojem papa Franjo s pravom inzistira. Cjelovita ekologija koju promiče u enciklici *Laudato si'* očigledno crpi svoje nadahnuće u cjelovitom odgoju. Stoga posvećuje šesto poglavlje svoje enciklike upravo pitanju cjelovita ekološkog odgoja za novi stil života i za savez između čovječanstva i okoliša te za stvaranje »ekološkog građanstva«⁵⁰.

Ta neiscrpna područja primjene cjelovitog odgoja nošena teologalnim krepostima zahtijevaju posebno pedagoško raspoloženje. Stoga se s pravom možemo pitati: Koji put vodi pedagogiju prema cjelovitom odgoju i kao takav daje okvir našeg djelovanja? Znamo da je put cjelovitog odgoja ujedno i put osobne integriranosti i zrelosti, pri čemu je svako odgojno djelovanje uvjetovano neraskidivom povezanošću kognitivne i afektivne dimenzije čovjeka, koja svaka na svoj način daje doprinos rastu osobe koja razmišlja i osjeća na putu zrelosti i življenju onoga što jest u punini vlastitog poziva.

3. Pedagogija srca kao put cjelovitog odgoja

Suvremena istraživanja i različite znanosti prepoznaju povezanost i isprepletenost kognitivne i afektivne dimenzije osobe koja uvjetuje način i spremnost djelovanja. Govore o novoj antropologiji koja uključuje sliku čovjeka *sapiens* i *sentiens*, jednu novu paradigmu koja teži usklađivanju misli i srca.⁵¹ Iz čovje-

⁴⁹ Jedna od posebnosti novog *Direktorija za katehezu* nalazi se u činjenici da posvećuje veliku pozornost novom digitalnom ambijentu u kojem se danas nalaze odgojitelji i djeca. Više o tome vidi u: DC 213-217, 359-372.

⁵⁰ Papa FRANJO, *Laudato si' – Enciklika o brizi za zajednički dom* (24. V. 2015.), Zagreb, 2015., br. 202-215 (dalje: LS).

⁵¹ Usp. djela Bruna Rossija, profesora pedagogije i autora publikacija vezanih uz odgoj afektivne dimenzije: Bruno ROSSI, *Pedagogia degli affetti. Orizzonti culturali e percorsi formativi*, Roma – Bari, 2008.; *Il sé e l'altro. Per una pedagogia dell'incontro*, Brescia, 2014.; *L'educazione dei sentimenti. Prendersi cura di sé, prendersi cura degli altri*, Milano, 2004.; *Avere cura del cuore: l'educazione del sentire*, Roma, 2006., i druga djela. Prema njemu, »različite

kova srca – u biblijskom smislu riječi kao središta osobe – odvija se cjelokupno (ne)raspoloženje za primanje onog što mu se nudi za njegov odgoj. Stoga je prvi čimbenik kada govorimo o pedagogiji srca⁵² entuzijazam. Na prvi pogled pojam može biti podložan raznim površnim interpretacijama. Međutim, zavi-rivanje u njegovu etimologiju (*éntheos*) – *biti u Bogu*, koji je Emanuel – pomaže shvatiti da je zadaća takve pedagogije omogućiti u srcima mladih ljudi rađanje entuzijazma, koji sam odgajatelj nosi i živi s žarom. Riječ je o »obradovanosti istinom (*gaudium de veritate*)«⁵³. Naime, glavni je izazov buditi entuzijazam, koji ovdje može značiti i motivirati, njegovati, pobuditi interes, potaknuti potrebu za učenjem, buditi strast za otkrivanjem i priopćavanjem istine i osjećaj za relevantna pitanja. No, onkraj svega treba buditi radost istraživanja nepoznatih i novih područja.⁵⁴ Entuzijazam postaje na taj način zarazna zbilja i otvara subjekt prema univerzalnim vrijednostima – akademskim i etičkim – na što su pozvani odgajatelj, učenik/student i drugi djelatnici odgojnog sustava. Entuzijazam, nadalje, otvara put prema kreativnosti subjekta, potvrđuje njegovu

discipline pokazuju interes za proučavanje utjecaja i opseg humanističkog područja, istodobno predlažu prevladavanje proturječja razmišljati/osjećati, uma/emocija, kognitivno/afektivno, racionalno/emocionalno, logično/strastveno, te potiču pomirenje tih polariteta nakon dugo vremena u zapadnoj kulturi koja ih je promatrala kao nespojive i nekompatibilne, proturječne i isključive, odvojene i suprotne, napose hijerarhijski. U tom smislu predlažu i brane novu antropologiju koja uključuje sliku čovjeka *sapiens* i *sentiens*, jednu novu paradigmu koja teži usklađivanju između misli i srca za što je dovoljno prisjetiti se neurobiologije i kognitivne znanosti, ali i psihologije, psihoanalize, filozofije, sociologije, antropologije, pedagogije«, Bruno ROSSI, *Avere cura del cuore: l'educazione del sentire*, Roma, 2006., 13. Tom temom bavi se i pozitivna psihologija koja istražuje pozitivna subjektivna iskustva, pozitivne individualne osobine i pozitivne zajednice. Usp. Martin Elias Pete SELIGMAN – Mihaly CSIKSZENTMIHALYI, *Positive psychology: An Introduction*, u: *American Psychologist*, 55 (1), 5-14. Riječ je o pristupu ljudima utemeljenom na snagama, dvadeset i četiri ljudske snage, koje su Seligman i Peterson klasificirali kao šest vrлина (mudrost, znanje, odvažnost, humanost, pravednost, umjerenost i transcendentnost). Usp. Christopher PETERSON – Martin Elias Pete SELIGMAN, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, New York, 2004.

⁵² Valja reći da, premda je govor o pedagogiji srca više prisutan kod kršćanskih autora nego kod drugih, nije nam nakana ovdje promišljati o toj pedagogiji kao isključivoj specifičnosti katoličkog odgoja, već je ona jedan od ključnih segmenata cjelovitog odgoja koji teži univerzalnom pedagoškom značenju. Više o pedagogiji srca iz raznih perspektiva vidi u: Snježana MALIŠA, *Pedagogija srca – privilegirani put vjere*, u: Željko MAJIĆ – Božo GOLUŽA (ur.), *Mnogolikost vjere. Različiti pristupi istoj stvarnosti. Zbornik radova hrvatskih rimskih studenata*, Rim – Zagreb, 2012., 135-152; Mile SILOV, *Pedagogija srca – Na primjeru učenja Isusa Krista i sv. Ivana Bosca*, u: Hrvoje VRGOČ (ur.), *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvoju hrvatskog društva. Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske*, Zagreb, 2003., 126-133.

⁵³ IVAN PAVAO II., *Ex corde Ecclesiae – Iz srca Crkve. Apostolska konstitucija o katoličkim sveučilištima* (15. VIII. 1990.), Zagreb, 2006., br. 1 (dalje: ECE).

⁵⁴ Usp. Thomas DE KONINCK, *Philosophie de l'éducation. Essai sur le devenir humain*, Paris, 2004., 165.

jedinstvenost i otvara put prema njegovu temeljnom pozivu. To je prva, temeljna i »povlaštena zadaća« (ECE 1) pedagogije srca. Drugim riječima, »odgajati znači uvesti osobu u stvarnost, a stvarnost možemo obuhvatiti samo ako zahvatimo njezinu cjelovitost i jedinstvenost«⁵⁵.

Cjelovit odgoj ne može za temeljno polazište uzeti krizne situacije niti ići logikom usporedbe generacijskih razlika, već nastoji prepoznavati specifične resurse kojima dolazi svaka generacija i na temelju toga implementira i aktualizira nepromjenjive vrijednosti odgoja. Upravo se tu očituje drugi vid pedagogije srca, koja zbog jedinstvenosti i *jednosti* srca omogućuje njegovu otvorenost prema univerzalnim vrijednostima kojima se kroz razne etape odgoja ispunjava. A puno srce, za razliku od praznine (u srcu), koju stvara suvremeni konzumeristički mentalitet, uzdiže čovjeka do autentičnog ostvarenja svojeg poziva. Pedagoška dimenzija srca omogućuje objektivnu kritiku racionalističke postmoderne i njezinih posljedica na razumijevanje čovjeka i okoliša. Ovdje se događa poziv na ulazak u samo središte i bit čovjeka i na njegovu povezanost sa svima. Stoga papa Franjo govori o »univerzalnom srcu« (LS 10), koje uspostavlja pedagogiju relacije. Pitanje morala nije više samo stvar racionalnog procesa vrednovanja subjekta, nego proizlazi iz univerzalnog srca koje ljubi. Tada se moralni čin očituje i u ispravnoj ljubavi. Ponovno otkrivanje važnosti srca (u kojem je blago, jer »doista, gdje ti je blago, ondje će ti biti i srce« Mt 6,21, ali i iz kojega »izlaze zle namisli, bludništva, krađe, ubojstva, preljubi, lakomstva, opakosti, prijevara, razuzdanost, zlo oko, psovka, uznositost, bezumlje« Mk 7,21-22,) i nutarnjeg života pomaže u »rehabilitaciji« same afektivnosti kao duhovne i refleksivne dimenzije na putu rasta u Bogu i ostvarenja moralnih čina.

Govoreći o pedagogiji srca, velika je opasnost da se misli na naglašavanje sentimentalizma, iluminizma, te mogućnost odricanja od važnosti i uloge razuma.⁵⁶ Međutim, to bi bilo zanemarivanje odnosa prožimanja vjere i razuma kao dvaju krila do spoznaje istine.⁵⁷ Govoriti o srcu ne umanjuje, već uključuje temeljnu ulogu razuma, svjesni da »otvorenosti i iskrenosti (*parrhesia*) vjere treba odgovarati smjelost razuma« (FR 48). Odgajatelju nije samo stalo do prenošenja znanja nego primjećuje osobu sa svim njezinim potrebama i potenci-

⁵⁵ Valentina MANDARIĆ, Suvremene tendencije u društvu – izazovi za vjeronauk u školi, u: *Diacovensia*, 23 (2015.) 3, 349.

⁵⁶ Usp. Michel SOËTARD, Éducation morale et pédagogie du cœur, u: *Educatio. La revue scientifique de l'éducation chrétienne*, (2014.) 3, 9.

⁵⁷ »Vjera i razum (*Fides et ratio*) izgledaju poput dvaju krila kojima se ljudski duh uzdiže k promatranju istine«, IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika o odnosu vjere i razuma* (14. IX. 1998.), Zagreb, 1999. (dalje: FR).

jalom, i govoreći njezinu srcu ujedno ga oblikuje, poštujući njegovu dinamiku sazrijevanja, izbjegavajući opasnost homogenizacije skupina i generacija. Nikoga ne smije svesti samo na njegove nedostatke i granice. Zaborav tog strpljivog rada i nepoštovanje te postupne dinamike rasta lako mogu demotivirati odgajatelja i voditi ga u obeshrabrenje i ravnodušnost. Katolički odgajatelj duboko nosi svijest o toj činjenici. Naime, prianjanje uz Krista – *utemeljujuću* snagu čovjeka – postaje izvor cjelovitog odgoja. Na tom uvjerenju i sigurnosti takva pedagogija temelji svoje načelo *odgojivosti* suvremenog čovjeka, svjesna da u tom procesu nikako ne postoji nepovratni brodolom, jer milost Kristova prethodi i usavršuje rad. Po toj milosti odgajatelj otkriva u vlastitom životu logiku »Božje pedagogije« koja proniče čovjekovo srce (usp. Ps 139). To je pedagogija koja se očitovala kroz povijest spasenja u kojoj je jasno vidljivo da je Bog »milosrdni otac, učitelj, mudrac [...] ugodan i dalekovidan odgojitelj«⁵⁸ koji primjenjuje pedagoško načelo *postupnosti* i *strpljivosti* kako za dobro pojedinca tako i za dobro i sazrijevanje cijele zajednice. Ta Božja pedagogija doživjela je svoj vrhunac upravo u osobi Isusa Krista te postala Isusova pedagogija u kojoj vladaju sljedeće karakteristike: »prihvatanje drugoga«, »otvoreno naviještanje kraljevstva Božjega«, »stil osjetljive i snažne ljubavi«, »žurni poziv na ponašanje«, »uporaba svih izvora međuljudske komunikacije« (ODK 140).

Dinamična korelacija cjelovitog odgoja i pedagogije srca jasno je sažeta u obraćanju pape Franje sudionicima Svjetskog kongresa za katolički odgoj 21. studenoga 2015.: »Odgajati na kršćanski način znači voditi djecu i mlade prema ljudskim vrijednostima u cjelokupnoj stvarnosti, a jedna od tih stvarnosti je i transcendencija. Potrebno je pripremiti srca da se Gospodin očituje, ali u cjelini, naime, u cjelovitoj ljudskosti, koja također ima tu dimenziju transcendencije [...] Postoje tri jezika: jezik glave, jezik srca, jezik ruku. Odgoj se mora kretati tim trima putovima. Naučiti razmišljati, pomoći da se osjeća dobro i pratiti ga u radu, tako da su ta tri jezika u skladu; tako da dijete misli što osjeća i čini, osjeća što misli i čini, i čini ono što misli i osjeća.«⁵⁹ Papina metafora trostrukog jezika odgoja opisuje bit onog što neki raniji crkveni dokumenti smatraju »pedagogijom Crkve«, koja živi, nastavlja i aktualizira Božju, odnosno »Isusovu pedagogiju« kao Majka i »odgojitelji-

⁵⁸ KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katehezu* (15. VIII. 1997), Zagreb, 2000., br. 139 (dalje ODK).

⁵⁹ FRANCESCO, *Discorso ai partecipanti al congresso mondiale promosso dalla Congregazione per l'educazione cattolica* (21. XI. 2015), u: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151121_congresso-educazione-cattolica.html (20. XII. 2019).

ca naše vjere« (ODK 141, GE 3c).⁶⁰ Kroz svoj sakramentalni identitet, naviještanja, slavljenja, razne karitativne djelatnosti i suradnju s humanističkim i društvenim znanostima, Crkva vodi srce svakog čovjeka potpunom ostvarenju i istinskom ispunjenju.

Zaključak

U ovom radu istaknuti su glavni izvori crkvenog nauka o cjelovitom odgoju osobe. Ti se izvori odnose ponajprije na kršćansku biblijsku antropologiju, zatim na nauk pape Pija XI., na Deklaraciju *Gravissimum educationis* Drugog vatikanskog koncila o kršćanskom odgoju te na razne dokumente Kongregacije za katolički odgoj. Danas je razumljivo da promišljanje o cjelovitom odgoju u suvremenom kontekstu raznih kriza i promjena vezanih uz razvoj suvremenih tehnologija nužno traži povratak *ad fontes* na spomenute izvore, ali i njihovu aktualizaciju kako bi oni bili razumljivi suvremenom čovjeku. U tom se smislu kroz rad pokazalo da odgajatelj, napose katolički odgajatelj, nosi veliku odgovornost u tom procesu upravo zbog svoje ucijepljenosti na Kristu. Crkveni nauk ima jasan okvir u kojem može pomoći odgajatelju da razumije koja je specifičnost katoličkog odgoja, a da pritom ne odbacuje suvremene znanstvene spoznaje o osobi i odgoju, već ih obogaćuje posebnošću katoličke vjere.

Nema dvojbe da je Crkva – na temelju svoje biblijsko-antropološke tradicije – uvijek imala cjelovit pristup odgojnom procesu. No, zasluga francuskog katoličkog filozofa Jacquesa Maritaina sastoji se u oblikovanju te crkvene odgojne vizije u njezinu novom semantičkom izričaju i promicanju na društveno-civilnoj razini. Odgojne ustanove na taj način mogu pronaći plodan izvor i nadahnuće u crkvenom nauku, kao što je Maritain na temelju crkvenog nauka shvatio da je nužan cjelovit pristup da bi čovjek mogao rasti i razvijati se.

Kroz rad se iznjedrilo mnogo područja kojima se treba baviti takav odgoj. Raznolikost i zahtjevnost tih područja pokazuju i potvrđuju da odgojna zadaća nije nimalo laka. Jedno od tih područja danas se javlja kao goruće, a to je pitanje cjelovitoga ekološkog odgoja, na kojem papa Franjo inzistira, i čija se važnost može potvrditi iz dana u dan kroz razne društveno-ekološke događaje.

Ovim radom jasno se vidi kako otvorenost srca odgajatelja kroz pedagogiju srca može olakšati put do srca suvremenog čovjeka bez obzira na sve nastale promjene i izazove s kojima se danas suočavaju ne samo crkvene nego i

⁶⁰ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016., br. 169.

sve odgojne ustanove. Izazovi postaju ujedno prilike odgajatelju da s ljubavlju nadahnutom Kristovim vazmenim događajem ide ususret slobodi srca. Stoga entuzijizam kao način bivanja u Isusu Kristu, vrhovnom Učitelju, pomaže u neprestanom preispitivanju temelja vlastite vjere koje mogu dodatno rasvijeliti riječi Francuza Abbéa Pierrea: »Vječni [Bog] je ljubav. To je prvi temelj moje vjere. Drugi temelj moje vjere je sigurnost da sam ljubljen. A treći temelj je sigurnost da ta otajstvena sloboda koja je u nama nema drugi razlog opstanka nego da nas učini sposobnima odgovoriti ljubavlju na Ljubav.«⁶¹ U tim temeljima vjere sažet je duh cjelovitog odgoja i pedagogije srca.

Summary

INTEGRAL EDUCATION: THEOLOGICAL-PEDAGOGICAL EMPHASES IN THE LIGHT OF CHURCH TEACHING

Odilon-Gbènoukpo SINGBO

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
odilon.singbo@unicath.hr

Snježana MALIŠA

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
snjezana.malisa@unicath.hr

In this article the authors are pursuing the origins of the syntagma »integral education« and its reception in the Catholic teaching on education. Starting from Christian anthropology, the authors are explaining various implications of such an approach to the educational process and possible ways of its realisation in the contemporary context. The article is divided into three parts. The first part, entitled »At the Sources of the Concept: An Historical-Analytic Overview«, deals with and analyses the historical origin of the concept of integral education and the understanding of this concept in ecclesiastical documents and writings of national and international authors, especially in so-called integral humanism of Jacques Maritain. The second part, entitled »Se-

⁶¹ Abbé PIERRE, *Testament*, Paris, 1994., 83.

lected Theological-Pedagogical Emphases on Integral Education» draws attention to Christian anthropology as the basis and source of correct formation of contents of integral education, while taking into account contemporary value-oriented circumstances that demand new relational dynamics in the educational process. The third part of the article, entitled »Pedagogy of the Heart as a Way of Integral Education«, deals with the relation between cognitive and affective dimension of the person and with the need to comprehend the person's uniqueness and oneness, while pointing out the main contours of Jesus's pedagogy and pedagogy of the Church. Such pedagogy is in its core personalistic. The article is clearly pointing out the influence of Jacques Maritain on the explicit formation of the ecclesiastical approach to education. The emphasis of the article is on bringing up to date the anthropological-theological-pedagogical approach to integral education, on Christian education as a model of integral education, and on its possible applications. In the conclusion of the article, the authors are pointing out the need to return back to the sources of Catholic integral approach to education. That approach demands enthusiastic openness of the heart of educator and pupils through faith in the supreme teacher, Jesus Christ.

Keywords: *integral education, educational enthusiasm, pope Pius XI, Jacques Maritain, Gravissimum educationis, Divini illius magistri, Christian anthropology, ecclesiastical educational teaching, pedagogy of the heart.*